

Право на заповіт та окремі питання його реалізації

Столична юстиція в рамках правопросвітницької кампанії Мінюсту «Я МАЮ ПРАВО!» консультує громадян щодо посвідчення заповітів та спадково права. За своєю юридичною природою заповіт відноситься до одностороннього правочину, оскільки в ньому виражена воля однієї особи. Складання заповіту має відповідати нормам глави 85 ЦК України, а також загальним вимогам, що стосуються правочинів у главі 16 ЦК України. Під час здійснення заповіту немає одночасного двостороннього волевиявлення, оскільки, коли він набуває чинності, однієї із сторін уже немає у живих. Також заповідач може безумовно змінити, скасувати заповіт, що підтверджує той факт, що про договірні відносини за заповітом йти мова не може. Хоча при цьому для реалізації спадкових прав необхідна згода спадкоємців на набуття спадщини, але факт прийняття спадщини за заповітом не носить характеру взаємного правочину у відношенні до заповіту. Для реалізації права на укладення заповіту не потрібна попередня згода спадкоємців на прийняття спадщини, достатньо самого волевиявлення заповідача. Волевиявлення заповідача набуває юридичної сили до відкриття спадщини, з моменту складення заповіту, волевиявлення ж спадкоємців набуває юридичної сили вже після відкриття спадщини.

Особистий характер заповіту логічно впливає із суті його визначення й виключає можливість його вчинення від імені двох або більше осіб, або через представника, у тому числі батьками, опікунами (піклувальниками). Винятком є лише заповіт подружжя (ст. 1243 ЦК України), у якому подружжя наділено правом розпоряджатися майном, яке належить їм на праві спільної сумісної власності.

Заповіт є правочином майнового характеру, оскільки заповідач розпоряджається своїм майном на випадок смерті. Але в ньому можуть бути передбачені й деякі розпорядження немайнового характеру, наприклад щодо місця поховання, щодо покладення на спадкоємців певних обов'язків, пов'язаних з отриманням освіти тощо.

Він також є розпорядженням із відкладальною умовою, оскільки набуває чинності лише в разі настання спеціальної умови, а саме смерті заповідача.

Основними принципами здійснення заповіту є свобода та таємниця заповіту. Принцип свободи заповіту проявляється в комплексі таких прав особи: право призначити спадкоємців на свій розсуд (ст. 1235 ЦК України); право визначити обсяг майна, який входить до складу спадщини (ст. 1236 ЦК України); право на вибір виду заповіту; право заповідача на покладення на спадкоємця інших обов'язків (ст. 1240 ЦК України); право здійснити підпризначення спадкоємця (ст. 1244 ЦК України); право позбавити спадкоємців спадщини; право змінити, скасувати, заповіт (ст. 1254 ЦК України); інші права, передбачені законом. Винятком у принципі свободи заповіту є той факт, що заповідач не має права позбавити права на спадкування осіб, що мають право на обов'язкову частку у спадщині.

Таємниця заповіту – це обов'язок нерозголошення відомостей щодо факту складення заповіту, його змісту, скасування або зміни заповіту до відкриття спадщини, покладений на нотаріуса, іншу особу, яка посвідчує заповіт, свідків, а також фізичну особу, яка підписує заповіт замість заповідача. Аналіз ст. 8 Закону України «Про нотаріат» дає можливість розширити перелік осіб, які не мають права розголошувати

таємницю заповіту у зв'язку з вчиненням нотаріальної дії: помічник нотаріуса, особи, яким про вчинені нотаріальні дії стало відомо у зв'язку з виконанням ними службових обов'язків чи іншої роботи, та інші особи, які знають, що саме становить предмет нотаріальної таємниці.

У ст. 1241 ЦК України визначено особливу категорію осіб, яким закон гарантує незалежно від змісту заповіту отримання певної частки спадкового майна. Така частка має назву обов'язкової, а спадкоємці, які успадковують таку частку, – необхідними. Відповідно до ч. 1 ст. 1241 ЦК України такими спадкоємцями є малолітні, неповнолітні, повнолітні непрацездатні діти спадкодавця, непрацездатна вдова (вдівець) та непрацездатні батьки. Отже, до цього переліку входить лише перша черга спадкоємців. Такий перелік є вичерпний і розширеному тлумаченню не підлягає.

При видачі свідоцтва про право на спадщину за заповітом нотаріус має обов'язково з'ясувати наявність спадкоємців, які мають право на обов'язкову частку у спадщині, перелік яких зазначено у ст. 1241 ЦК України. Коло спадкоємців, які мають право на обов'язкову частку у спадщині, визначається на день відкриття спадщини.

Заповідач не може позбавити права на спадкування осіб, які мають право на обов'язкову частку у спадщині. Цивільним кодексом України передбачено випадки, коли особа не має права на спадкування або рішенням суду може бути усунена від права на спадкування за законом. Позбавлення права на спадкування розповсюджується і на спадкоємців обов'язкової частки у спадщині.

Право на обов'язкову частку у спадщині не залежить від згоди інших спадкоємців, волі спадкодавця та не пов'язане зі спільним проживанням спадкодавця й осіб, які мають право на обов'язкову частку. Право на обов'язкову частку має особистий характер та не може переходити в порядку спадкової трансмісії. Спадкоємець може відмовитися від права на обов'язкову частку у спадщині шляхом подачі нотаріусу заяви про те, що зі змістом заповіту він ознайомлений, зміст ст. 1241 ЦК України йому роз'яснено і він не претендує на одержання обов'язкової частки у спадщині. При визначенні розміру обов'язкової частки нотаріусу слід враховувати, що ч. 1 ст. 1241 ЦК України встановлено, що обов'язкова частка у спадщині визначається незалежно від змісту заповіту у розмірі половини частки, яка належала б кожному із спадкоємців у разі спадкування за законом. При визначенні розміру обов'язкової частки у спадщині нотаріус враховує всіх спадкоємців за законом, які могли б бути закликані до спадкування, якби порядок спадкування не було змінено заповідачем. Розмір обов'язкової частки у спадщині може бути зменшений судом з урахуванням відносин між цими спадкоємцями та спадкодавцем, а також інших обставин, які мають істотне значення. Визначивши розмір обов'язкової частки, нотаріус видає спадкоємцю, який має право на обов'язкову частку у спадщині, свідоцтво про право на спадщину за законом, а спадкоємцеві за заповітом – свідоцтво про право на спадщину за заповітом. Якщо в заповіті зазначені родинні відносини спадкоємця зі спадкодавцем, нотаріус перевіряє документи, що підтверджують факт родинних відносин, та за бажанням спадкоємців зазначає про родинні відносини у свідоцтві про право на спадщину за заповітом. Після видачі свідоцтва про право на спадщину за заповітом поданий спадкоємцями оригінал або дублікат заповіту (протокол про оголошення секретного заповіту) залишається у спадковій справі. При оформленні спадщини за секретним

заповітом відкриттю спадкової справи передує процедура оголошення секретного заповіту.

Згідно зі ст. 1243 ЦК України подружжя отримало можливість скласти спільний заповіт щодо майна, яке належить йому на праві спільної сумісної власності. За життя кожен із подружжя має право відмовитися від складеного ним спільного заповіту. У разі складення спільного заповіту частка в праві спільної сумісної власності після смерті одного з подружжя переходить до другого з подружжя, який його пережив. У випадку смерті одного з подружжя нотаріус з метою забезпечення волевиявлення померлого з подружжя накладає заборону відчуження майна, зазначеного у заповіті подружжя. У разі смерті останнього право на спадкування мають особи, визначені подружжям у їхньому заповіті.

Право заповідача на зміну чи скасування заповіту реалізується шляхом складання ним нового заповіту, у зв'язку із чим заповіт, який було складено пізніше, скасовує попередній заповіт повністю або в тій частині, у якій він йому суперечить. При цьому кожний новий заповіт скасовує попередній і не відновлює заповіту, який заповідач склав перед ним. Якщо новий заповіт, складений заповідачем, був визнаний недійсним, чинність попереднього заповіту не відновлюється, крім випадків, встановлених ст.ст. 225 і 231 ЦК України: якщо заповіт дієздатної фізичної особи складений в момент, коли вона не усвідомлювала значення своїх дій та (або) не могла ними керувати, за позовом цієї особи визнаний судом недійсним, а в разі її смерті – за позовом інших осіб, чії цивільні права або інтереси порушені, та у випадках, коли за рішенням суду заповіт, вчинений особою проти її справжньої волі внаслідок застосування до неї фізичного чи психічного тиску з боку другої сторони або з боку іншої особи, визнаний недійсним. Під час одержання заяви про скасування чи зміну заповіту, а також за наявності нового заповіту, який скасовує чи змінює раніше складений заповіт, нотаріус чи завідувач державного нотаріального архіву роблять про це відмітку на примірнику заповіту, що зберігається в справах нотаріуса, у державному нотаріальному архіві, і відмітку в реєстрі для реєстрації нотаріальних дій та в алфавітній книзі обліку заповітів.

З метою захисту прав та інтересів осіб законодавцем встановлена вимога щодо державної реєстрації в Спадковому реєстрі всіх складених, посвідчених, змінених, скасованих заповітів у порядку, встановленому Наказом Міністерства юстиції № 1810/5 від 07.07.2011 р. Усі довідки з вищевказаного реєстру можуть видаватися лише після смерті або оголошення померлим заповідача. До смерті заповідача жодна особа не має права знайомитися зі змістом заповіту. Після смерті заповідача чи оголошення його померлим за зверненням осіб, які отримали інформацію про відкриття спадщини, нотаріус має право призначати оголошення змісту заповіту. Про день оголошення заповіту нотаріус, як правило, повідомляє листом членів сім'ї померлого та його родичів.

**Завідувач
Чотирнадцятої київської державної
нотаріальної контори**

О.І. Пилипчук